

TERİM DÜNYAMIZDA YILAN: Kavram, Anlam ve Yapı Bakımından

Nergis BİRAY¹

¹⁾ Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
İletişim: nergisb@gmail.com

Özet

Tabiatla iç içe yaşayan Türk insanı, tabiattaki her bitki veya hayvanı, rengi ya da şekilleri, söz varlığına bazen tek bir sözcük bazen de daha karmaşık dil yapılarıyla taşımıştır. Bizler bu söz varlığını, yazılı kaynaklarla da tespit edebildiğimiz ilk dönemlerden itibaren takip etmekteyiz. Yazı, “Yılan”la ilgili olarak kullandığımız sözlerin bir çok Türk topluluğunda da bulunduğu hareketle “yılan” kelimesinin deyim, atasözü ve söz varlığı içindeki yerini tespit etme amacını taşımaktadır.

Yazıda tarihî dönemdeki eserlerden bazıları ile günümüz Türk lehçelerinden pek çoğunun söz hazinesi taranmış, “yılan”la ilgili kullanımlar tespit edilmiş ve dildeki kullanımına, kavram dünyasındaki yerine, anlamına ve söz dağarcığındaki şekillerine göre ele alınarak bir sonucu ulaşılmaya çalışılmıştır.

Yaşadığımız, göçtüğümüz farklı coğrafyalarla ilgili olarak ardımızda kalan söz zenginliğinin tespit edilmesi dilimiz açısından da, bıraktığımız sosyo-kültürel miras ve söz varlığı konusundaki etkilerimiz açısından da, kendi hayat tarzımızı göstermesi açısından da büyük önem arz etmektedir.

Tespit edilip incelenen sözler, Türk dünyasının tamamında yılan çevresindeki anlayış ve sosyo-kültürel hayat tarzından kaynaklanan yapının aynı olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Yılan ve yılanla ilgili söz varlığı, yılanla ilişkin adlandırmalar, sosyo-kültürel hayat tarzı, Türk lehçeleri ve Türkçe.

Abstract

Turkish people live in touch with nature. As from the first time that we can establish with written sources, Turkish people transport every planet or animal, every colour or every shape in nature, sometimes as a single word sometimes as intricate construction to vocabulary. This article aims to establish the place of the word “snake” in idiom, adage and vocabulary.

Vocabularies of some historical written works and many Turkish dialects are scanned. Usages about “snake” are established and dealt according to usage in language, place in world of notion, shapes in vocabulary and meaning.

Determination of vocabulary richness has importance in the sense of our language, our socio-cultural inheritance, our life effects abouts vocabulay and demonstration our life style.

The words that established and inspected demonstrate us the understanding about snake all around the Turkish world and construction arising from socio-cultural life style are the same.

Key Words: Snake anda the vocabulary about snake, designations fort he snake, socio-cultural life, Turkish dialects and Turkish language.

Giriş

Hayvan ve bitki adlarının terimlerde kullanılması konusu tek başına ele alınıp üzerinde yeteri kadar çalışılmış bir konu değildir. Türkçede terimlerle ilgili konu ve problemler genellikle belli bir iş sahasının terimleri alanında ele alınmakta, Türkçenin artzamanlı ve eşzamanlı olarak farklı sahalalarının da tarandığı terim çalışmaları çok fazla yapılmamaktadır. Bu konuda –az da olsa- yapılan çalışmalar, bir taraftan terimlerimiz konusunda bize bilgiler sunarken diğer taraftan bütün Türk toplulukları arasında ne kadar sağlam bir dil birliğinin olduğunu, düşünce ve kültür dünyamızın benzerliğini hatta birebir örtüşüğünü gösteren eserlerdir.

Tabiatla iç içe yaşayan Türk insanının yazılı kaynaklarla da tespit edebildiğimiz ilk dönemlerden itibaren tabiatdaki her bitki veya hayvanı, rengi ya da şekli söz dağarcığına bazen tek bir sözcük olarak bazen de daha girift yapılarla taşıdığı malumdur.

Dilimiz ve kültür birliğimiz açısından önem taşıyan bu konuda hayvancılık terimleriyle¹ başlayan yazı macerasına ikinci bir konu seçip devam etmek istediğimde korkulan ve kötü görülen bir hayvan olmasına rağmen koruyucu kabul edilen ve sağlık, bereket sembolü bir canlı olarak da görülen yılan ilgi çekici geldi. Bu yazının oluşmasındaki diğer sebep ise “yılan gibi”, “yılanın kuyruğuna basmak”, “yılankavî”, “yılancık” gibi bazı söz ve deyimlerin nerdeyse bütün Türk lehçelerinde benzer şekillerde kullanılmasıdır.

Sevimsiz ve soğuk insanlara “*yılan gibi*” derken, uzayıp giden ve bir sonuca bağlanamayan sorunlar için “*yılan hikâyesi*” deyimini kullanıyoruz. Tehlikeli bir işi zamanında sonlandırmak için “*yılanın başını küçükken ezmek*” gerekir, sevmediğimiz bir olay, kişi veya nesne çok yakınımızda olursa “*yılanın sevmediği ot burnunun dibinde biter*” denir. “*Yılancık*” hemen hemen bütün Türk topluluklarında bilinen “*yılancıkçı*”lar tarafından farklı şekillerde tedavi edilen bir hastalıktır. Yer adlarımızda “*yılan, yılanlı, yılanlı*” dağlar, dereler, pınarlar, tepeler vardır. Yılan korktuğumuz, görmek bile istemediğimiz, sevimsiz bir hayvan olmasına rağmen söz dağarcığımızda çok geniş yer tutan bir canlıdır.

“*Tath sözle yılanı deliğinden çıkarma*”yı başaran insanımız, kötü insanın şerrinin kendisine dokunmasını

istemediği konularda “*bana dokunmayan yılan bin yaşasın*” deyiverir. Aşırı talihsizlik yaşayan birini “*talihsiz hacıya deve üstünde yılan sokar*” ifadesiyle anlatırken hocaları eleştirmek için “*yılanın ayağını görmersin, mollanın çöregini*” (Yılanın ayağını görmezsin, hocanın çöregini) ata sözünü kullanırız.

Hayatımızın içinde bu kadar çok yer alan bir canlının Türkçenin söz dünyası içinde ne kadar yer aldığı konusu araştırılmaya değer düşüncesi bu yazının yazılmasını sağladı.

Yılan, gerek mitolojilerde gerekse günümüz anlayışında birbirine zıt anlamlar ve değerleri bünyesinde barındıran sürüngen bir hayvan olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanoğlunun korktuğu canlılardan olan yılan, bir yandan saadet, talih, sağlık ve bereket sembolü ve aracı olarak görülürken bir yandan da kötülük, ızdırıp, hainlik ve hile temsilcisi olarak kabul edilmektedir. Yılanın semboller dünyasında ele alınışına baktığımızda, kuyruğunu ağzına alıp helezonik şekilde yatan yılanın hayat ve kıpırdanış; baharda yeryüzüne çıkıp gömlek değiştiren yılanın üreme; birbirini yutmaya çalışan iki yılanın da ticaret sembolü olarak kabul edildiğini görmekteyiz. Orta Asya Türkleri arasında da birbirine sarılmış iki yılan saadet sembolü olarak kabul edilmektedir. Bu sembol, hükümdar armalarında, mabetler ve sağlık kuruluşlarında da karşımıza çıkmaktadır. Örnek olarak Selçuklu Devleti döneminde hastanelerde bu sembol kullanılmıştır.

En eski ilkel toplumlarda olduğu kadar gelişmiş toplumlarda da yılan, genellikle kutsallık ve tanrısalılıyla bilinen bir canlıdır. Sümerlerden Hititlere, Anadolu’dan Kafkasya’ya kadar devam eden süreçte yılanla/yılanlarla ilgili birçok öykü ve efsane anlatılmıştır.

Deri değiştirmesi, yılanın ölümsüzlük sembolü olarak kabul edilmesine, hatta ona kutsallık atfedilmesine yol açmış, bazen de tanrı olarak görülmesine sebep olmuştur. Halen yılanı tapan ilkel toplumlar bulunmaktadır. Bu tür toplumlarda yılanların yer altında yaşaması, ölen ataların ruhlarıyla ilişkili olarak değerlendirilmektedir. (Armutak: 2004: 144)

Hayat ağacını simgeleyen ve güneşle birlikte sembolik şekilde resmedilen yılan tanrı; Anadolu, İran, Hindistan ve Mezopotamya’da şifa veren bir ilahı da simgelemektedir. Tıp tanrısı Aesculap’ın elindeki asa, yılanla sarılı olarak tasvir edilir. Bu anlayış, yılan figürünü hekimlerin sembolü haline getirmiştir (Armutak: 2004: 152).

¹ Nergis BİRAY; *Hayvancılık Terimleri İle İlgili Bir Makale ve Bazı Küçükbaş Hayvancılık Terimlerimiz - I*, Millî Folklor Dergisi 46 (Yaz / Summer-2000) s. 61 – 79; *Hayvancılık Terimleri İle İlgili Bir Makale ve Bazı Küçükbaş Hayvancılık Terimlerimiz - II*, Millî Folklor Dergisi 47 (Güz 2000), s. 63 - 80; *Hayvancılık Terimleri İle İlgili Bir Makale ve Bazı Küçükbaş Hayvancılık Terimlerimiz -III*, Millî Folklor Dergisi 48 (Kış 2000), s.55 - 72.

Yılan, sürüngenler içinde en çok merak uyandıran hayvan olmuştur. Bunda yer altında yaşaması, deri değiştirmesi, zehirli olması, korkunç bir görünüme sahip olması gibi özellikleri etkilidir (Armutak: 2004: 145).

Çalışmamız kapsamında Eski Türkçeden bugüne Türkçenin birçok döneminin yanında günümüzde Türkçenin kullanıldığı sahalarda içinde yer alan Türk lehçelerinin ulaşılabilen kaynaklarından yılan ve yılanla ilgili sözcükler tespit edilmiştir. Bu inceleme tarihten bugüne Türk dünyası coğrafyasını kapsamakta olup kullanılan metinlerin kısaltmaları kaynaklarda ilgili makalenin sonunda parantez içinde koyu olarak verilmiştir.

a. Farklı Mitolojilerde Yılan

Yılan, farklı mitolojilerde de sembolik ifadelerle ele alınmaktadır. Musevilerde cinsel tutku yanında şeytanlık, günah, baştan çıkarmanın da simgesidir. Hıristiyanlıkta kısmen bilgelik ve insanın ölümlülüğü düşüncesi içerisinde kabul gören yılan, kötülük ve şeytanlıkla birlikte de değerlendirilmektedir (Uğurlu, 2007:1716). Yılan, Mısır'da hem canavar olarak kabul edilmekte hem de deri değiştirmesi sebebiyle yeniden doğuşu simgelemektedir. Eski Yunan'da da yeniden doğuş ve şifa kaynağı olarak kabul edilen yılan, Pers mitolojisinde hastalık ve dert taşıyıcı bir hayvandır. Dünyadaki birçok mitolojide yılan tanrıçalarla özdeş olarak ele alınmaktadır (Ersevim: 2013) edebiyatında yılan, cennet bahçesindeki Adem ile Havva'yı yasak meyveyi yeme konusunda ikna eder ve oradan kovulmalarına sebep olur (Uğurlu, 2007:1696). Bu hikâyeyi, İslamî anlayışla kaleme alınmış olan Kısasü'l-Enbiya'da da görmek mümkündür (Ata: 1997). İslamiyet'te hayatla ilişkili olarak görülen yılanın cehennem tasvirlerinde ele alınışına da sıkça rastlanmaktadır.

Şahmeran (Şāh-ı merān) adındaki büyük yılan, Ashab-ı Kehf efsanesindeki yedi kişiden biri olan "Yemlihä"² dir (Uğurlu, 2007:1697).

Yılan, tıp yanında hemşirelik ve eczacılığın da simgesidir. Hancı, tıp teriminin Teb (Thebai) kelimesine dayandığını, Teb'in ise Eski Mısır'ın en önemli sağlık merkezi olduğunu belirttiği yazısında İmhotep'in de tarihte bilinen ilk hekim olarak kabul edildiğini söyler. Yılanın ilk defa tıp terimi olarak Sümerler döneminde kullanıldığını, ağaca sarılmış biri erkek biri dişi iki yılanın Tanrının sembolü olarak düşünüldüğünü, yaşam ağacının hâkimi anlamına geldiğini belirten Hancı'ya göre bu figür iyilik ve kötülük ilahlarının bir araya

gelmesi anlamını da taşımaktadır (VI-VII). Yazar, yılanın tıp ve adalet sembolü olarak kullanıldığına da dikkat çeker (VII).

b. Türk Mitolojisinde Yılan

Yılan, Eski Türklerde sağlık ve mutluluk sembolü olarak kullanılmış, Türk hikâyelerinde 'bilge' olarak tasvir edilmiştir. Sabırlı, merhametli, misafirperver, dost canlısı olarak tasvir edilen yılanın birbirine sarılmış çift başlı olan figürü, Orta Asya Türklerinde saadet, sağlık, talih ve şifa temsilcisidir (VII, X). Bayraktar, Eski Türkler ve Çinlilerde 'evren' olarak adlandırılan bir çift gök ejderin (~yılanın) gök kubbenin en alttaki çemberini çevirdiğini ifade eder (Bayraktar: 2013).

Yılan, yer ve su ile bağlantılı şeytanî bir varlıktır. Şaman davullarındaki yılan figürü, yer altı dünyasıyla bağlantıyı sembolize eder. Altay mitolojisinde vücudu baştan aşağıya yılanlarla sarılı olan Erlik, elinde kırbaç yerine yılan tutar. Gılgamış Destanı'nda Gılgamış, elindeki gençlik ve hayat veren otu yiyerek deri değiştirme özelliği kazanır (Armutak, 2004: 152). Eski Türklerde yılan bilgelik ve hayatın içindeki ateştir. Bugünkü anlayışa zıt olarak bu, bir uyanış sembolüdür ve aydınlanmayı temsil eder.

Zehirli yılan ölümü çağrıştırır, fakat aynı hayvan deri değiştirme özelliği ile hayatı da simgeler. Aynı zamanda şifa verici özelliği de dikkat çekicidir. Anadolu sahasındaki birçok yılanlı göl ve yılanlı çermik, yılanın yağı ya da derisiyle yapılan tedaviler onun tedavi edici yönüyle ele alındığını göstermektedir. Yılanlık hastalığı, Anadolu'daki ocaklar tarafından yılan taşı denenen taşlarla veya yılanların yaraya sürülmesi suretiyle tedavi edilmektedir.

Özellikle Azerbaycan Türklerindeki halk inanışında "ev iyisi" olarak kabul edilen yılan, yaşadığı evin bereketi demektir, öldürülemez, çünkü bereket sembolüdür.

Türk mitolojisinde geçen yılan adlarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

Abra: Türk mitolojisinde devasa yer altı yılanıdır.

Akbuğa: (~akböge, akböke, akbüke, akbüge). Türk ve Altay mitolojisinde hekimlerin koruyucusu, tıp tanrısıdır.

Badraç: (~padraç, padraş). Türk mitolojisinde yedi başlı ejderdir.

² Yemlihä: Hükmetmek, hükümran olmak.

Büke: (~büke, bükü, buka). Türk ve Altay mitolojilerinde genellikle kanatlı olarak tasvir edilen ejderha demektir. Yılanı benzer dev bir sürüngendir. Ebren (evren) olarak da adlandırılır.

Ejder: (~ajdar, ejderha, ajdarha, ajdaha, ajdaka). Kanatlı, dikenli kuyruğu olan, derisi pullu, ağzından ateş saçan dev kertenkele ya da yılan biçimindeki efsanevi canavardır. 'Ebren (evren)'. Türk mitolojisinde dünyanın evren/evrenler tarafından "evrildiği" düşünülür.

Ev iyisi: (~oy, öy, üy, ev). Moğolca 'Ger (Ker) Ezen'. Yılan olarak tasvir edilir. Evleri koruduğuna inanılır. Bu yüzden de evlerde yılan olması bereket sembolüdür.

Yılan: 12 hayvanlı takvimde altıncı yılın adıdır. "Çılan, çılan, zılan" adlarıyla da anılır. Hakas takviminde 'çılan'dır. Bu, saygı, hürmet, korku anlamı da verir.

Ker: (~ger, gir, kir). **ker yutpa:** yer altı ejderi; **ker abra:** yer altı yılanı; **ker arat:** yer altı balığı; **ker doydı:** yer altı balığı; **ker köylek:** yer altı cadısı.

Maran: (~märan, meran). Belden aşağısı yılan, üstü insan şeklinde tanımlanan, insanların derdine derman olabilen olağanüstü yaratık (~erbüke, erböke, yılan ana, yılan baba).

Şahmaran: (< şah-ı maran). Yer altında yaşayan, akıllı ve iyi niyetli maranların başı Şahmaran ecedir. Hiç yaşlanmaz. Ölüncü ruhu kızına geçer (er + büke).

Yılan ana: Türk ve Altay mitolojilerinde "ak yılan" olarak nitelendirilen yılan tanrıça (~çılan, zılan,

çılan, ılan). Yılanların kendisinden türediği efsanevi varlıktır. Erkeği "erbüke", dişisi "işbüke" olarak bilinir.

Yılan ata: Türk ve Altay mitolojilerinde "Kara yılan" olarak nitelendirilen yılan tanrı. Halk inancında her ocağın/tekkenin öldürmesi günah olan bir yılanı vardır.

Yutpa: Türk ve Altay mitolojilerinde çatal kuyruklu, dört ayaklı yer altı yılanı. Yer altı denizinde (Tengiz) yaşayan ve ejdere benzeyen devasa iki yilandan birisidir.

Yuvha: Türk ve Altay şamanizminde ve mitolojisinde söylencesel sürüngen (yuha). Yılan kırk yıl yaşarsa "büke", büke kırk yıl yaşarsa "yuvha" olur (Karakurt, 2012).

Türklerde yılan sembolünün kullanıldığı yerler: Selçuklu kabartmalarındaki çift yılan. Altay şamanı giysilerinde tek başlı üç yılan. Proto-Türkler'e ait Tamgalı Say'daki kaya resminde iki adet güneş, üç parmak, arslan, boğa, köpek ve inek sembolleriyle birlikte tasvir edilen yılan. Kazan kentinin arması olan kanatlı yılan. Türk kültürü araştırmacıları, Türk kültüründe tüylü yılan ve "beyaz kraliçe yılan" sembollerinden de bahsetmektedirler.

Topkapı Sarayı'ndaki bir Oğuz-nâme'ye göre, "Yer evreni yılan"dır. Yılan bazen "balık" olarak verilse de bu açıklama Türk mitolojisine uygun görülmektedir. Ögel'e göre bu inancı Çin tesiri altındaki bölgelerde rastlanmaktadır. Bir Altay efsanesine göre "Yeraltının hakani, yedi kat yerin altında yaşayan Çılan-Mongus" tur. Bu açıdan Oğuz-Name ile Altay efsaneleri arasında da bir benzerlik kurmak mümkündür (Ögel: 1971).

I. TÜRKÇEDEKİ YILAN ADLARI³

a. Yılanla İlişkin Adlandırmalar:

Yılan sözü karşılığında eşdeğeri olarak kullanılan sözler aşağıdadır:

abcılan	acdar	acdaha	acdarha	avhec	cılan
çılan	çulan	dılan	äbjılan	ecdeha	ecder
ecdeha	efî	ejder	ejdeha	ejderha	elan
elhayye (ast)	erien üön	evran	evren	gıllan	haneş < ah-nâş
lan	ılan	ılân	jılan	jılan	löö

³ Yazımızdaki örnekler, Türk dünyasının farklı sahalarındaki birçok eserden derlendiği için tek tek her sözcüğün yanında eser kısaltmalarının verilmesinin yazının hacmini arttıracığı ve okumayı zorlaştıracığı endişesinden hareketle "Kaynaklarda" yer alan, derlemelerin yapıldığı eserlerin kısaltmaları dipnotta bir defa verilecektir: ADS, TTBA, ATS, TTS, KB, KE, NF, DLT, ADİL, TT-KT-S, TBAS, KOAD, BBTS, EUTS, PCT, AEİ, OTA, OTS, BTS, GTS, ÇK, İE, ETG, HTKH, GTS, SKBS, İKPÖ, CC, GT, KTLS, QDMES, QTTS, QTFS, LL, YUTS, LMETBA, TKES, AS, HTS, KTS, ETY, OÖTK, KHİ, KTFS, HSDSDS, ÖTİL, Üİ, KLS, TTAS, CFÖ, LÇ, KT, Ta.S, TaTS, KMTS, Kır.TS, M, Trk.TS, İB, Kıp.S., TS, OS, HATBA, UTİL, UTS, TSS, TAKA.

lung	luu	mâr	nek	sazağan	saxagan
şelen (çelen)	şılan	uzun hayvan	yerdegezen	yılan	yılaan
yılan	yılan	zılan			

b. Yılan Türleri İle İlgili Adlandırmalar:

Ayrı bir makale konusu olabilecek yılan türlerinin isimlendirmeleri de konumuz dışında tutulacaktır. Sadece bilgilendirme açısından kaynaklardan tespit edilen yılan türlerinin adları aşağıda verilmiştir. Burada dikkat çeken ise yılan türlerini belirlemede şekil, renk, uzunluk kısalık veya herhangi bir özellik, yer adı gibi belirleyici unsurların kullanılmasıdır.

ağaç yılanı	Ağrı engereği	Amanos yılanı	anakonda
Anadolu engereği	avusturya yılanı	baran engereği	benekli yılan
bilev cılan	boa yılanı	bodur yılan	boğma jılan
bolkar engereği	boynuzlu engerek yılanı	çizgili yılan	cam yılanı
çayır engereği	çingiraklı yılan	damalı su yılanı	Çoruh engereği
çöl kobrası	çukurbaşı yılan	halkalı yılan	engerek
ev yılanı	gözlüklü yılan	İran yılanı	hazar yılanı
ince yılan	ipliksi yılan	kara yılan	İskilip yılanı
Kafkas engereği	Kafkas yılanı	kocabaş yılan	katır yılanı
kedi gözlü yılan	kırmızı yılan	kral yılan	koca engereği
koca engerek yılanı	kör yılan	küpeli su yılanı	Kudüs yılanı
küçük engerek	küpeli yılan	nek jılan/yılan	mahmuzlu yılan
mercan yılanı	mısır kobrası yılanı	sağır yılan	oh cılan
ok yolan	ok yılanı	sır cılan	sahçañ cılan
sarı sıçan yılanı	sarı yılan	Toros yılanı	sikkeli yılan
sivriburun yılan	sogan jılan/yılansu yılanı	Vagner engereği	şeritli engerek yılanı
taçlı yılan	toprak yılanı		tüylü yılan
Urfa yılanı	uysal yılan		Van yılanı
yarı sucul yılan	vs.		

II. NESNE ADI OLARAK “YILAN”

1. Bitki Adı

cılan-süt	elan köpşəsi	elan tamırı	elan tele
elan ülâne	ilanbaşıotu	ilan burçağı	ilandili/yılan dili
ilangarışqa	ilangülü	ilanotu	ilanpurçalı
ilansarımsağı	ilansoğanı	ilanüzümü	ilanyalı
siyah yılan kökü	yılanbaklası	yılanbalı	yılanbıçağı
yılanboncuğu	yılanburçağı	yılandarı	yılandarı
yılandüğü	yılan çiçeği	yılanekmeği	yılan diki
yıla:ndo:dak	yılandüdü	yıla:nkömelek	yılangelmez
yılan gülü	yılan kökü	yılan otu	yılandarı
yılanot	yılanotu	yılandarı	yılandarı
yılan pancarı	yılan purçağı	yılandarı	yılandarı
yılan yağı	yılan yaşadığı	yılandarı	yılandarı
yılan yastığıgiller	yılan yoncası	yılandarı	yılandarı

2. Hayvan Adı

2.1 Yılan Türlerinin Adları

ağaç yılanı	ak cılan	abcılan	bilev cılan
boa yılanı	boğma jılan	boğma ilân	çingiraklı yılan

çingıraklı yılan içgeği cılan kalkan baş cılan kara katır yılanı may cılan ok yılan sarı cılan su yılanıgiller zâherli ilân	deniz yılanı ilancığ çaar cılan kör yılan mercan yılanı ok yılanı sır cılan su yılanları zâherli yıla:n	âbjılan jılan balisi karayılan kör yılanıgiller oh cılan sağır yılan sogan yılan tomurav cılan zâhârsiz ilân	gözlüklü yılan jılanqurt kara yılan közâynâkli ilân ok cılan sahçañ cılan su yılanı uv cılan
---	---	--	---

2.2. Diğer Hayvan Adları

cılanbalıq elânbalıq ilânbalıq ilanyéyen yılanbalıq yılancıl yılanebesî	cöo cılan elânbalıq ilânbâliq jılanbalıq yılanbalıqıgiller yılan-çayan yılan iğnesi	cöölcan elânbalıqçalar ilân-çayan söölcan yılan balıqı yıla:nçır yılanohlağısı	çilandık elânbâş ilân-ğurbağa yılanâğıveren yılancıl yılan çıyan yılanıyastığı
---	---	--	--

3. Eşya Adı

cılan köñçek yılan derisi yılanıyastığı	cılan mınçak yilandili	cılan terisi yılan dili	yılan başı yılankoğudu
---	---------------------------	----------------------------	---------------------------

4. Organ Adı

cılanınñ qabığı yılan havı yılan kovu	yılanğavı yılan kavı yılanıyastığı	yılan gömleğı yılan kavu	yılan göyneğı yılan kavuğu
---	--	-----------------------------	-------------------------------

5. Hastalık Adı

ilancığ yılancuh	ilancıh yılancık	ilancık yılancık	jılanqurt yılan zâheri
---------------------	---------------------	---------------------	---------------------------

6. Mineral Adı

yılan taşı	yılantaşı
------------	-----------

7. Astronomi

yılançı yultuz türkümü

8. Meslek Adı

ilanoynadan	yılancıl	yılançı	yılançıkçı
-------------	----------	---------	------------

9. Yer Adı

burmalı sütun cilandı koo cilandı tör ilanlıq	cılan arık cilandı köl ilân-çayan ilânkaç	cilandı bulak cılan ordosu ilân-çayanlı ilânkavığı	cilandı kolot cilandı suu ilanlı yılankale
--	--	---	---

yılanlı	yılanlı ada	yılanlı ayazma yolu	yılanlı bayırı
yılanlı çermik	yılanlı çeşme	yılanlı dağı	yılanlı dere
yılanlı göl	yılanlı kale	yılanlı kaya	yılanlı kilise
yılanlık	yıla:nlık	yılanlı kuyu	yılanlı sütun
yılanlı taş	yılanlı tepe	yılanlı vadi	yılanlı yalı
yılanlı yaylası	yılannık	yılan pınarı	

III. KAVRAM ADI OLARAK “YILAN”

1. Genel Kavram Adı Olarak Yılan

cılan cıl	cılan cılı	çılan çılı	elan elı
ılan	ılan-gürbađa	yılan	yıla:n
yılan hikayesi	yılan kemiđi	yılan yıl	yıla:n yılı
yılan yılı			

2. Soyut Kavram Adı Olarak Yılan

yılanı	yılansalıncağı
--------	----------------

3. Süsleme Adı Olarak Yılan

yılanlıyelen

4. İnançlarda Yılan

ak cılan	jılan jılnda jılıs boladı
----------	---------------------------

5. İnsanlara Ait Özellikleri Tasvirde Yılan

cılanbaş	cılan cüristi	cılanday	cılan sıyaqtı
elan ayagın kiskän	elan bolıp yörüy	elan kabıgın saluv yavızlıkı yağerü	ılan gözü kimi
elanlık	elan mögeze genä yuk	ele bil ilan govub	yılan gibi
ilansayađı	ilanvarı	yılan	yılan yavrısı
yıla:n yalı	yılan kafa	yılan kemiđi	
yılan yavrusu	yılannıñ köşgenini tuyidıgan		

6. Hayvanlara Ait Özellikleri Tasvirde Yılan

cılanday carav (at)	çala öltürgön cılanday
---------------------	------------------------

7. Yolla İlgili Tasvirlerde Yılan

ilanyolu	ilân izi	yılankavî
----------	----------	-----------

8. Eşya Adı / İş Adı Olarak Yılan

cılan boor

9. Bir Yerle / Nesneye İlgili Özelliklerin Tasvirinde Yılan

ılan meleyen	yılan ayağı	yılan gözü
--------------	-------------	------------

IV. KAVRAM ADLARININ KURULUŞU BAKIMINDAN “YILAN”

1. ‘yılan + adlar’ veya ‘adlar + yılan’ yapısında kurulanlar

1.1 “yılan + bitki // bitki + yılan” yapısındakiler

1.1.1 yılan + bitki adı

cılan + qıyaq	elan + ülâne	ılan + garışqa	ılan + burçağı
ılan + başı + otu	ılan + otı	ılan + otu	ılan + purçalatı
ılan + sarımsağı	ılan + soğanı	ılan + üzümü	yılan + baklası
yılan + burçağı	yılan + darısı	yılan + çiçeği	yılan + dikenli
yılan + gülü	yıla:n + kömelek	yılan + ot	yılan + otu
yılan + pancarı	yılan + purçağı	yılan + yoncası	

1.1.2 bitki adı + yılan

ağaç + yılanı

1.2. “hayvan adı + yılan / / yılan + hayvan adı” yapısındakiler

1.2.1. hayvan adı + yılan

katır + yılanı nek jılan nek yılan

1.2.2. yılan + hayvan adı

cılan + balıq elan + balık elan + balığı ılan + balığı
ilân + bälîq jılan + balıq j/cılan + qurt ç/şclen pulâ
yılan + balığı

1.2.3. İkileme şeklinde

ılan-çayan ılan-gurbaga yılan-çayan yılan çıyan

1.3. “yılan + organ adı” yapısındakiler

cılan + bas cılan + bavır cılan + tamır cılan + terisi
elan + baş ılan + dili yılan + ayağı yılan + başı
yılan + derisi yılan + dili (süñü) yıla:n + do:dak yılan + dūdak
yılan + kafa yılan + kuyruğu

1.4. “yılan + eşya adı // eşya adı + yılan” yapısındakiler

1.4.1. yılan + eşya adı

yılan + bıçağı yılan + boncuğu yılan + iğnesi yılan + ohlağısı
yılan + yastığı

1.4.2. eşya adı + yılan

gözlüklü + yılan kalkan baş + cılan közâynakli + ilân oh + cılan
ok + cılan ok + ılan ok + yılan ok + yılanı
çingıraklı + yılan

1.5. “yılan + nesne adı” yapısındakiler

cılan + könçek	cılan + mınçak	cılanınñ + qabıǵı	cılan + süt
çcılan kcpı	elan + köpşası	yılan + gavı	yılan + gömleǵi
yılan + göyneǵi	yılan + havı	yılan + kavı	yılan + kavu
yılan + kavuǵu	yılan + koǵudu	yılan + kovu	yılan + zâheri

1.6. “yılan + yiyecek adı” yapısındakiler

yılan + balı	yılan + ekmeǵi.
--------------	-----------------

1.7. “renk adı + yılan” yapısındakiler

ak + cılan	hura cılan	karabaş + ilan	kara + ilan
kara + yılan	kara çaar + cılan sarı/ sarıǵ + cılan/ ilan		sır + cılan (kızıl yılan)

1.8. “deniz / su adı + yılan” yapısındakiler

deniz + yılanı	âb + jılan/ ab + cılan	su + ilanı	su + yılanı
----------------	------------------------	------------	-------------

1.9. “tür adı + yılan” yapısındakiler

boa + yılanı	tomurav + cılan
--------------	-----------------

1.10. “özellik adı + yılan” yapısındakiler

cöö + cılan / cöölcan / söölcan	içeǵi + cılan	sogan + yılan
uv + cılan	zâhârli + ilân	zâhârsiz + ilân

1.11. “özel taş adı + yılan / yılan + taş adı” yapısındakiler

1.11.1. özel taş adı + yılan

mercan + yılanı

1.11.2. yılan + taş adı

yılan + taşı.

1.12. yılan + yapım eki + astronomi

yılançı + yultuz türkümü.

1.13. yılan + yıl / kün

jılan jil	jılan kün
-----------	-----------

2. Benzetmelerle kurulanlar:

2.1. Başka bir tür veya nesneye benzetilerek

2.1.1. İnsana veya insana ait bir özelliğe benzeterek kurulan yılan adları

bilev + cılan (kırılan, danseden yılan)	gözlüklü + yılan kör yılan	sağır yılan
---	----------------------------	-------------

2.1.2. Nesneye benzeterек kurulan yılan adı

may + cılan (rengi dolayısıyla / sarı)

2.2. Yılana benzeyerek

2.2.1. Yılanın bir organına benzeyerek kurulan bitki adları

ılan + baş	ılan + tamırı	ılan + dili	yılan + dili
yıla:n + do:dak	yılan + dudak	yılan + kuyruğu	

2.2.2. Yılanın kendisine benzeyerek kurulan bitki ve hayvan adları

cılan + balıq	ılan + balık	ılân + bälîq	ılan + yalı
jılan + balıq	jılan + qurt	yılan + sıman	

2.2.3. Yılanın yavrusuna benzeyerek kurulan bitki ve hayvan adları

jılan + balisi	yılan + cücüğü	yılan + ebesi	yılan + yavrusu
----------------	----------------	---------------	-----------------

2.2.4. Yılanın çok kullandığı bir bitkiye benzeyerek kurulan bitki ve hayvan adları

ılan + ülâne	ılan + garişqa	yıla:n + kömelek	yılan + ot
yılan + sıman kamçot			

2.2.5. Yılanla ilgili olarak kullanılan bir alete/eşyaya benzeyerek kurulan bitki ve hayvan adları

yılan + balı	yılan + bıçağı	yılan + boncuğu	yılan + ekmeği
yılan + iğnesi	yılan + kökü	yılan + ohlağısı	yılan + yastığı

3. Tür adıyla kurulanlar

3.1. +gil ekiyle

çingıraklı yılan + gil + ler	kör yılan + gil + ler	su yılanı+ gil+ ler
yılanbalığı + gil + ler	yılan yastığı + gil + ler	

3.2. +ça+lar ekiyle

ılanbalık +ça + lar

4. Yılan sözcüğüyle kurulan yer adları

4.1. Dağ, tepe, bayır adıyla

yılanlı + bayırı	yılanlı + dağı	yılanlı + tepe
------------------	----------------	----------------

4.2. Göl, su, arık, kuyu, pınar adıyla

cılan + arık	cılandı + bulak	cılandı + köl	cılandı + suu
yılanlı + çeşme	yılanlı + dere	yılanlı + göl	yılanlı + kuyu
yılan + pınarı			

4.3. Vadi, yayla adıyla

cılandı + koo

cılandı + kolot

cılandı + tör

yılanlı + yaylası

4.4. İn, yuva, yer adıyla

cılan + ordosu

4.5. Sütun, taş, kaya, yol adıyla

yılanlı + ayazma yolu

yılanlı + kaya

yılanlı + sütun

4.6. Kapalı mekan adları ile

yılanlı + çermik yılanlıkale/yılanlı + kale

yılanlı + kilise *yılanlı + yalı*

4.7. Ada adıyla

yılanlı + ada

5. Yapım ekleriyle kurulanlar

5.1. yılan + İsimden İsim Yapma Ekleri ile

yılan + cık (~ yılanlıcuh ~ ilanlıcuh)

yılanlıcık + çı

ilan + lıg

ilan-çayan + lı

yılan + lık

yılan + cı

ilan + kaç

yılan + nık

yılan+ çı

ilan + lı

5.2. yılan + Fiil + Sıfat-Fiil Eki ile

ilan + oynadan

ilan + yéyen

yılan + ağıveren

6. Cümle kuruluşunda olanlar

yılan + gelmez.

V. YAPI BAKIMINDAN “YILAN”LI SÖZCÜKLER

1. Tek ad

Türkçe Kökenli: yılan, cılan, çılan, ilan, elan.

2. Türemiş Ad

2.1. İsimden İsim Yapma Eki ile

2.1.1. +CIK, +cıg, +cuh ‘addan organ, bitki ve hastalık adı yapan ek’:

yılan + cık , yılan + cıg, ilan + cıh, ilan + cıg, yılan + cuh, yılan + cık + çı

2.1.2. +CI: yılan + cı, yılan + çı, yılanlıcık + çı

2.1.3. +II: yılan + lı, ilan + lı

2.1.4. +LIK: yılan + lık, çılan + dık , yılan + nık, ilan + lıg, çëлен + лëх

2.1.5. +cıl: yılan + cıl

2.1.6. +kaç: ilan + kaç

2.1.7. +î: yılan + î

3. Birleşik Ad

3.1. İsim Tamlaması Yapısında

3.1.1. Belirtili İsim Tamlaması Yapısında

cılan + nın qabığ + î

3.1.2. Belirtisiz İsim Tamlaması Yapısında

Belirtisiz isim tamlaması yapısına tespit ettiğimiz örneklerde daha fazla rastlanmaktadır.

ağaç yılan + î

cılan ordosu

çılan çılı

elan köpşâ + si

elan ülân + e

ılan + dil + î

ılan + ot + u

ılan + soğan + î

mercan yılan + î

su yılan + î

yılan balığ + î

yılan + boncuğ + u

yılançı yultuz türküm + î

yılan deri + si

yılan + ebe + si

yılan gömleğ + î

yılan hav + î

yılan kav + î

yılan kemiğ + î

yılan kök + ü

yılanlı dağ + î

yılan + ot + u

yılan purçağ + î

yılan yavru + su

yılan + yastığ + î

yılan yonca + sî

boa yılanı

cılan teri + si

elan + balığ + î

elan tamır + î

ılan + balığ + î

ılan + gül + ü

ılan + purçala + î

ılan + üzüm + ü

ok yılan + î

yılan + bakla + sî

yılan baş + î

yılan + burçağ + î

yılan çiçeğ + î

yılan diken + î

yılan+ ekmeğ + î

yılan göyneğ + î

yılan hikayesi

yılan kav + u

yılan + koğud + u

yılan + kuyruğ + u

yılanlı yayla + sî

yılan pancar + î

yılan + salıncağ + î

yılan yaşduğ + î

yılan yıl + î

cılan cılı

deniz yılan + î

elan el + î

elan tel + e

ılan + baş + î ot + u

ılan + ot + î

ılan + sarımsağ + î

jılan bali + si

su + ilan + î

yılan + bal + î

yılan + bıçağ + î

yılan + cücüğ + ü

yılan darı + sî

yılan dil + î

yılan + gav + î

yılan gül + ü

yılan iğne + si

yılan kavuğ + u

yılan kov + u

yılanlı bayır + î

yılan+ ohlağ + sî

yılan pınar + î

yılan taş + î

yılan yağ + î

yıla:n yıl + î

3.2. Sıfat Tamlaması Yapısında

ak cılan /yılan

boğma ilân

cılandı bulak

cılandı koo

cılandı tör

cılan-süt

âbjılan

gözlüklü yılan

içegi cılan

bilev cılan

cılan arık

cılan cıl

cılandı köl

cılan könçek

cöö cılan/cöölcan/söölcan

elanbalık

huraççlen

bogma jılan

cılanbalıq

cılandı kolot

cılandı suu

cılan mınçak

çingıraklı yılan

elanbaş

hurân puçlâ ççlen

ilânbâliq	ilangarışqa	jılanbalıq
jılanqurt	kalkan baş cılan	kara yılan
karabaş yılan	kara çaar cılan	katır yılanı
kör yılan	may cılan	oh/ok cılan
ok cılan/yılan/ılan	sağır yılan	sahçañ cılan
sarı/sarığ cılan/yılan	sır cılan	sogan yılan
suu cılan	tomurav cılan	tüy çclen
uv cılan	uz yılan	yılandüdak
yılan kafa	yılankale	yılanlı ada
yılanlı ayazma yolu	yılanlı çermik	yılanlı çeşme
yılanlı dere	yılanlı göl	yılanlı kale
yılanlı kaya	yılanlı kilise	yılanlı kuyu
yılanlı sütun	yılanlı tepe	yılanlı vadi
yılanlı yalı	yılansıman kamçot	yılan yıl
zähârlı ilân	zähârsız ilân	

3.3. Sıfat-Fiil Grubu Yapısında

ılan + oynad – an	ılan + yé – y – en	yılan + ağı + ver – en
yılan + gel - mez	yılanlı + yel - en (DS)	

3.4. İkileme Yapısında

cılan-şayan	ılan-çayan	ılan-çayan
ılan-çayanlı	ılan-ğurbağa	yılan-çayan
yılan çığ/yan	yılan çıyan	

VI. ATASÖZLERİ VE DEYİMLERDE

YILAN

1. Ata Sözü

- *acı (kötü) söz insanı (adamı) dinden çıkarır, tatlı söz yılanı inden çıkarır*: Gönül alıcı, okşayıcı sözlerle arşımızdakinin inadı yenilebilir (TDK-Atasözleri Deyimler Söz.); *tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır*: Sert ve kırıcı olmayan, yumuşak, hoşça giden, gönül alıcı, okşayıcı, etkileyici, inandırıcı ve yerinde söylenmiş söz insanın hoşuna gider; bu söz en azgın kişinin bile inadını kırar, onu yumuşatır ve yola getirir (ADS).

- *ana yılan, sözü yalan, karı cıcek, sözü gerçek*: Karısını çok seven ve anasıyla karısı arasındaki geçimsizlikte anasını haksız bulan oğlun yargıdır bunlar (ADS).

- *bana dokunmayan (beni sokmayan) yılan bin yaşasın*: Birçok kimse, kendilerine kötülüğü dokunmayan kişiye ilişmek istemez (TDK-Atasözleri Deyimler Söz.).

- *cılandı tüşüñdö körsöñ keñ, öñüñdö körsöñ cañç*:

Rüyada görürsen zenginliktir, gerçek hayatta görürsen öldür (Kırgızlarda) (KHİ).

- *çıl paız aylandı, çılan paız soyıldı*: yıl başı geldi (döndü), yılan başı soyuldu (kabuğundan ayrıldı) (Hakaslarda) (KHİ).

- *deniže düşen yılanı sarılır*: Son derece tehlikeli bir durumla karşı karşıya gelen, çaresiz kalan, kurtuluş için bir çıkar yol bulamayan kişi, bu kötü durumdan kurtulmak için her türlü yola başvurur (TDK-Atasözleri Deyimler Söz.).

- *düye öz boynunuñ ergisini bilmän, yılanı egri diyyermis*: (TDS).

- *el eliyle yılan tutan, yarısını yalan tutar*: Kişi kendi işini kendisi yapmalıdır. *el eliyle yılan tutulur*: kişi kendi işini kendisi yapmalıdır (TDK-Atasözleri Deyimler Söz.).

- *ber deliğe (taşın altına) elini sokma, ya yılan çıkar ya çıyan*: Sonunu düşünmeden, zarar görmes olasılığı bulu-

nan davranışlarda bulunma (TDK-Atasözleri Deyimler Söz.); (ADS).

- *ilândân- ilân, çayândân-çayân*: Kötüden kötü, değer anlamında kullanılan atasözü (ÖTİL).

- *jilandı üş kertse de, kesertkilik qavqarı bar*: Yılanı üç parçaya kessen de, kesertkilik kadar gücü olur (TAKA).

- *julanğa tük bitken sayın qaltıravıq boladı*: Yılanda tüy bittikçe çabuk üşür (TAKA).

- *julan iyreñdep jüredi, siyreñdep kiredi*: Yılan büküm büküm yürür, sürüne sürüne gider (TAKA).

- *julan jalbızdan qaşar*: Yılan calbızdan (bir tür ot) kaçır (TAKA).

- *julan jilannıñ quyrıǵın baspas*: Yılan, yılanın kuyruǵuna basmaz (TAKA).

- *julan qunsa jolǵa kaş, tüye qunsa, jarǵa kaş*: Yılan kovalarsa yola kaç, deve kovalarsa yamaca kaç (TAKA).

- *jilannıñ quyrıǵın bassañ, başı şaǵadı*: Yılanın kuyruǵuna bassan başıyla sokar (TAKA).

- *julan öltirgenniñ savabı bar*: Yılan öldürenin sevabı olur (TAKA).

- *julan şaqqañ ala jipten qorqadı*: Yılan sokan alipten korkar (TAKA); *yıla:n çakan kendirden gorkar*: Yılan sokan kişi kendirden bile korkar. Korkan kişi tedbirli olur (TDS).

- *jilannıñ bası qayıtpay otır*: Gözü doymamak, oburlaşmak (QDMES); *jilannıñ bası qayıtpay otır*: Gözü doymamak, oburlaşmak (KOAD).

- *jilannıñ bavrı mayda, bası zıbarlı / quvdıñ tili mayda, jüreǵi zıbarlı*: Yılanın baǵrı yumuşak, başı zehirlidir / Kurnazın dili yumuşak, yüreǵi zehirlidir (TAKA).

- *jilannıñ urı basında, beyqamıñ jarı qasında*: Yılanın zehiri başında, gamsızın düşmanı yanındadır (TAKA).

- *onmadık (talıbsız) hacrı deve üstünde (Arafat'ta) yılan sokar*: Ülküsünü gerçekleştirmesi mukadder olmayan kişinin karşısına, hatır ve hayale gelmeyen ve yenilemeyen engeller çıkar (TDK-Atasözleri Deyimler Söz.); (ADS); *talıbsız hacrı deve üstünde (Arafat'ta) yılan sokar*: "Düşündüğünü uygulaması nasip olmayacak kişinin karşısına, hatıra hayale gelmeyen engeller çıkar"

anlamında bir söz (TDK-Atasözleri Deyimler Söz.); (ADS).

- *sevda geçer yılan olur, sonra sokar yılan olur*: Sevda ateşi sevgilileri önce kaynaştırır; bir süre sonra söner. Öyle ki başta en büyük mutluluk kaynağı sayılırken, sonra en büyük rahatsızlık etkeni olur (TDK-Atasözleri Deyimler Söz.); (ADS).

- *su içene yılan bile dokunmaz*: Su içen kimseye dokunulmamalıdır; düşman olsa bile. Düşman olsa bile su içen kimseye dokunulmamalıdır (TDK-Atasözleri Deyimler Söz.); (ADS).

- *yılana yumuşak diye el sunma*: Kişi, yumuşak huylu görünen herkese aldanmamalı, daima tehlikeli bir durumla karşılaşabileceğini düşünmelidir (TDK-Atasözleri Deyimler Söz.); (TT).

- *yıla:nıñ ayaǵını görmersiñ, mollanıñ çöregini*: Yılanın ayağı yoktur, hocanın da ne yiyip içtiği görünmez (TDS).

- *yılanın başını küçükkken ezmek*: Gelecekte tehlike doğuracak kişi veya olayı zamanında tesirsiz hale getirmek. (BTS); *yılanın başı küçükkken ezilir* (TDK-Atasözleri Deyimler Söz.); *yılan başın yenc-*: Yılanın başını ezmek (GT).

- *yılanın sevmediǵi ot deliǵinin aǵzında biter*: Hoşlanılmayan şey ekseriya çok yakında bulunur. (BTS); başkalarına kötülük etmek isteyenler karşılarında hep hoşlanmadıkları şeyleri bulurlar (TDK-Atasözleri Deyimler Söz.); *yılanıñ yigreneni narpız, ol bem bininiñ azında gögerer* (TDS).

- *yılan ne kadar eğri gitse deliǵine doğru girer*: Yabancılarla ilişkisinde dürüst davranmayan kişi yakınlarına karşı doğruluktan ayrılmaz (ADS).

- *yılan sokan uyumuş, aç kalan uyumamış*: Yoksulluk, açlık acılarının dayanılmazdır (TDK-Atasözleri Deyimler Söz.).⁴

2. Deyim

- *belge soğan jilanday bolıp qalın*: 1. Yerinden kımıldayamaz olmak, 2. Hastalanmak (KOAD).

- *castıǵına cılan kir-*: yakın akrabadan kötülük görmek (KMFS).

⁴ Ata sözü ve deyimlerde yılan hakkında daha geniş bilgi için bkz. Fuat YÖNDEMİLİ, Hayat Ağacı Ejder Yılan, Nüve Kültür Merkezi, Ankara, 2006.

- *cılan çaylap baradı*: Yemeği çok istemek, arzulamak; açgözlülük (QTFS).

- *cılan çakpay, cılkı teppey*: Hiçbir şey olmayan, hiç sebepsiz, dosdoğru, kendisi (KTFS).

- *cılandın başın körsötüü*: Korkutan, şaşırta, ürküten (KTFS); *cılandın başın kalkıytuu* bkz. *cılandın başın körsötüü* (KTFS); *cılandın başın cigaruu* bkz. *cılandın başın körsötüü* (KTFS).

- *cılandın tilin bilüü*: Çok zor, çok hileli, usta elinden her şey gelir (KTFS).

- *cılanı (cılanını) bası*: Dönmüyor, dönmez (QTFS).

- *cılan qarağı coq // cılan qaraq mayı coq // cılan közi cıtırığı coq*: Zayıf, etsiz veya katıksız çorba, tatsız tutsuz (QTFS).

- *cılanı qayttı*: Yemek yiyip doymak, açgözlülüğü geçmek (QTFS).

- *cılan (kiiye) calağanday*: 1. Hiçbir şey yok. Yerinde hiçbir şey bırakmadan alıp gitmek; 2. Tertemiz, pak, berrak (QTFS); *cılan sıypağanday*: Hiçbirşeyi kalmamış, bomboş olmak (KTFS).

- *cılan öltüröyün dese, taş alıp berbege*: Hiç kimseye iyilik etmeyen, elinden hiç iyilik gelmeyen (KTFS).

- *cılanşa ısqırdı*: Kahrını döktü, gücü yettiğince sinirli bağırdı (QTFS); *cılanday ısqıruu*: Kahrını dökmek, çok sinirlenmek, zehrini saçmak (KTFS).

- *cılkıga cılanday uul carayt ats.*: At (gütmek) için yalnız çevik delikanlı yarar (Kır. TS).

- *ilana ağı vermek*: El altından, gizlice kafasını çelmek, öğretmek (ATS) (ADİL).

- *ılan ağızından gurtarmağ*: Çıkılması çok zor, çok tehlikeli durumdan kurtarmak (ATS) (ADİL); *ılan elinden gurtarmağ*: Bir kimseyi zulümden, işkenceden, eziyetten, istismardan kurtarmak (ATS) (ADİL); *ılan ağızından gurtulan gış (ğurbağa) kimi*: Çok tehlikeli, ürkütücü, korkutucu bir durumdan kurtulan kimse için kullanılır (ATS) (ADİL).

- *ılan dili çabartmağ, ilan kimi dil çabartmağ*: Zavallı, mazlum kimseler gibi yalvarmak, rica etmek, yalvarıp yakarmak (ATS) (ADİL).

- *ılan post taşlıydı*: Hiç sabredemeyen, (Yetersiz, gereksiz söz ve iş hakkında) (ÖTİL).

- *koynunda yılan beslemek*: Bir yakınından ihanet görmek (TDK-Atasözleri Deyimler Sözü).

- *tatlı dil yılanı kovduğundan/ininden çıkarır: dili ilanı yuvadan çıkardır*: Tatlı dilli, ikna kabiliyeti yüksek (ATS) (ADİL).

- *yer tığıdä ilân qimirläsä bilüdigän*: her şeyi derhal anlayabilen, çok zeki (ÖTİL).

- *yılan gibi*: 1. Hain, sevimsiz ve soğuk kimse, 2. Kıvrım kıvrım ((TDK-Atasözleri Deyimler Sözlüğü).

- *yılan gibi büyülemek*: Etkisi altında bırakmak, elfun sihir cinsinden bir etki bırakmak (İE).

- *yılan gibi dimdik bakmak*: Hipnotize edici, soğuk bir şekilde dik dik bakmak (İE).

- *yılan gibi kavrıla kavrıla (gitmek, uşanmak)*: Yılan gibi kavisler yapa yapa (gitmek) (İE).

- *yılan gibi sokmak*: Bir kimseye sinsice kötülük etmek (TDK-Atasözleri Deyimler Sözü).

- *yılan gibi sokulmak*: Sinsice, gizlice yaklaşmak (İE).

- *yılan hikayesi*: Bir türlü sonuca bağlanamayan, çözümlenemeyen, uzayıp giden mesele ya da iş.

- *yılan hikayesine dönmek*: Her zaman, yanılmaksızın yinelenen aynı hikaye (İE).

- *yılanı cehennem dibine göndermek*: Kötülüklerle uğraşmaktan, dolaşmaktan vazgeçmek (İE).

- *yılan(n) deliğine (bile) girse (de)*: Nereye saklanırsa saklansın (İE).

- *yılanın kuyruğuna basmak*: Kötü bir kimseye kötülük yapacak fırsat vermek (TS); (TDK-Atasözleri Deyimler Sözü); *yılanın kuyruğuna basmak*: Kötü bir kimseye fenalık yapma imkanı doğurmak (BTS); *uyuyan yılanın kuyruğuna basmak* (TDK-Atasözleri Deyimler Sözü); *ılanın gıyruğunu basmağ*: bir kimseyi hiddetlendirmek, sinirlendirmek (ATS) (ADİL); *ılannı gıyruğın bassañ, başı sağadı* (Yılanın kuyruğuna bassan başıyla sokar.) (TAKA); *cılandın kuyruğuna basuu* (Söylediği söz veya yaptığı işle birini sinirlendirmek, öfkelenmek) (KTFS); *cılandın uyuguna tiyüü* (bkz. Arının uyuguna tiyüü) (Söylediği söz veya yaptığı işle birini sinirlendirmek, öfkelenmek) (KTFS); *acdaardın*

kuyurum basuu Öfkesine kalmak, sıkıştırmak, kıstırmak, zor bir işe/duruma düşmek. bkz. *cıldanm kuyruğun basuu* (KTFS); . *uyuyan yılanın kuyruğuna basma* (TS).

- *yılanı sen tut, gözüne ben bakayım*: Tehlikeli işi sen yap, o işten meydana gelen kazançtan ben faydalanayım.

- *yılan sivil*:- Yılanın yuvasına akması (ilt) (Kıp.S.).

- *yılan sokmak*: *ılan calmağ*: yılan sokmak (ATS); *ılan calmış kimi*, *ele bil ilan caldı*: Aniden sıçrayarak, ürkerek, kalkarak (ATS) (ADİL); *ılan vurmış kimi*: a. Eziyetten, sancıdan, ağrıdan kıvranan kimse. b. Aniden sıçrayarak, hareket ederek, kalkarak (ATS) (ADİL); *ılan vuran ala çatıdan gorbar*: Başına bir şey geldiği için çok ihtiyatlı davranan, tedbirli hareket eden, tecrübeli (ATS) (ADİL); *ılan snyaqtı sağıp aluv*: Yılan gibi sokmak (QTTS).

VII. SONUÇLAR:

1. Terimler, özellikle tabiatla bağlantılı sözlerden oluşturulan bitki, hayvan, eşya adı, vs. şeklinde kullandığımız terimler, Türk insanının hayal dünyasını, kıvrak zekâsını, gözlem gücünü, hayatı kavrayış tarzını ortaya çıkarması açısından önemli bir dil malzemesidir.

2. Hayvan adları terim dünyasında en çok kullandığımız adlardan olmuştur. Türklerin tabiatla iç içe yaşamasının sonucu ortaya çıkan bu durum söz dağarcığımızda da kendisini açıkça göstermekte, Türklerin tabiatı nasıl gözlemlediğinin, nasıl değerlendirdiğinin de şahidi olarak geçmişten bugüne aralıksız şekilde devam edip gelmektedir.

Gözlem gücü yanında toplumun espri anlayışı, benzetme kabiliyeti, eleştirme gücü de bu sözlerin ardında saklıdır.

3. Özellikle bitki, hayvan, eşya, nesne adı olarak kullanılan sözler, özene bezene verdiğimiz adlardan oluşmaktadır. Toplum olarak ineğine, kuzusuna, oğlağına doğar doğmaz insan yavrusu gibi ad veren bir millet olduğumuzun da göstergesi bu adlandırmalardır.

4. ‘Yılan’ adı kullanılarak oluşturulan terimlerde isim ve sıfat tamlamalarının çok fazla kullanıldığı görülmektedir. İsim tamlamalarında tamlayan söz, diğerini herhangi bir özellik açısından bütünlemektedir. Sıfat tamlamalarında da aslolan isim unsurdur. Sıfat olan unsur onun bir özelliğini söyleyerek söz grubunu oluşturur. Bu niteleme özellikli kullanım, isim ve sıfat

tamlamalarına terim sayılabilecek sözlerin oluşturulmasında büyük bir kullanım alanı getirmiştir. Tamlamalardaki yapı bir özelliğin nitelendirilmesi esasına dayandığı için tamlamalar, terimlerin oluşturulmasında en uygun söz dizimi unsuru olarak kullanılmaktadır.

5. Bu tür söz gruplarının oluşturulmasındaki ikinci önemli özellik benzerliklerdir. Benzerlik sağlayan yapılar bazen edatlar olabilmekteyken bazen de insan veya başka hayvan ve bitkilerin, herhangi bir eşyanın, vs. temel bir özelliği de olabilmektedir. Bu sözlerin oluşturulmasında en çok kullanılan edat, “gibi (bu yazı için ~ gibi, yalı, -sıman)” edatıdır.

6. Söz üretirken en çok kullanılan ekler de “+CI, +IİK, +CIK” ekleridir. Bu eklerden +CI meslek isimleri yaparken, +CIK küçültme ve sevimlilik ifadesi vermekte, +IİK ise yaşanan veya kullanılan yer adlarının kurulmasında işlev görmektedir. ‘Yılan’ kelimesiyle birleştirilerek türetilmiş sözlere bakıldığında eklerin verdiği anlamları taşıyan pek çok sözcük türetilmiş görülmektedir.

7. Bu yazıda asıl önemli olan nokta, Türk dünyasının terimler, ata sözleri ve deyimler konusundaki ortaklığı meselesidir. Tespit edilen sözcük-ler, sözcük grupları, deyimler ve atasözleri, geçmişten bu güne kadar tabiatla iç içe aynı sosyo-kültürel hayat tarzında yaşamış ve yaşıyor olan Türk topluluklarının hayvan adlarıyla oluşturdukları söz dağarcıklarının aradan geçen 13 / 14 asra rağmen çok küçük ses değişiklikleri haricinde aynı şekilde kullanıldığını göstermektedir. “Yılan” kelimesinin eşdeğeri olan diğer sözlere hiç girilmediği ve Türkiye Türkçesi dahil diğer Türk lehçelerinin de ağızları tam olarak taranmadığı halde birkaç aylık dönemde toplanan söz dağarcığı bile kayda değer benzerlikleriyle bizi şaşırtmaktadır.

8. Hayvan adlarıyla kurulan söz grupları ve terimler, deyim ve ata sözleri üzerinde özellikle de bölge bölge yapılacak daha geniş derleme, belirleme, inceleme ve gruplandırma çalışmaları, sadece Türk dili açısından değil tarih, coğrafya, botanik, zooloji, astronomi gibi bilim dalları açısından da önem taşımaktadır.

9. Günümüzde Türkçenin bilim dili olamayacağını savunanlara asırlar öncesinden üstelik Türkçenin kullanıldığı bütün alanlardan tespit edilecek, dilin üretme gücünü de gösteren terim adlarının sunulmasının nasıl bir karşılık bulacağı da tarafımızca merak konusudur.

10. Yabancı dillerden terim almak yerine Türkçenin terimleri de oluşturmakta gücünü

kullanmamız açısından da bu belirlemeler yararlı olacaktır.

11. Hansel'le Gratel'deki çakıl taşları gibi⁵ döküp geldiğimiz söz zenginliğimizin tespit edilmesiyle hangi bölgelerde yaşayıp hangi yollardan göçtüğümüz, aramızda bıraktıklarımız açığa çıkarılacaktır. Bu ise dilimizin gücünü, bıraktığımız sosyo-kültürel mirası, söz varlığımızı, başka dillere söz verme konusundaki etkimizi ve kendimize ait hayat tarzımızı göstermesi açısından büyük önem arz eder.

Kaynakça ve Kısaltmalar

- Aksoy, Ö. A., 1995. Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, İnkılap Kitabevi, İstanbul. (**ADS**)
- Alkayış, F., 2007. Türkiye Türkçesinde Bitki Adları (Dan. Prof. Dr. M. Argunşah), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Kayseri. (**TTBA**)
- Altaylı, S., 1994. Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü- II, İstanbul. (**ATS**)
- Arat, R.R., (Hz. Erarşlan, Kemal, Sertkaya, Osman; Yüce, Nuri) 1979. Kutadgu Bilig – III / İndeks, TKAE Yay., İstanbul. (**KB**)
- Ankoğlu, E. ve Kuular, K., 2003. Tuva Türkçesi Sözlüğü, TDK Yay., Ankara. (**TTS**)
- Armutak, A., 2004. Doğu ve Batı Mitolojilerinde Hayvan Motifi – II, İstanbul Üniversitesi, Veterinerlik Fk. Dergisi, 30 (2), s. 143-157.
- Ata, A., 1997. Kırsâşü'l-Enbiyâ II – (Dizin), TDK Yay., Ankara. (**KE**)
- Ata, A., 1998. Nehcü'l-Ferâdis-III Dizin – Sözlük, TDK Yay., Ankara. (**NF**)
- Atalay, B., 1986. Divânü Lugatü't-Türk, IV, TDK Yay., Ankara. (**DLT**)
- Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Nizami Adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutu,(1964). Azərbaycan Dilinin İzahlı Lügəti, Bakı. (**ADİL**)
- Bayniyazov, A., (2009). Türkiye Türkçesi – Kazak Türkçesi Sözlüğü (Ed. Kenan Koç), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul. (**TT-KT.S**)
- Bayraktar, S., 2013. <http://semrabayraktar.blogspot.com/2013/03/başlangıçtan-günümüze-yılan-kültü.html>. (15.07.2013)
- Baytop, T., 1997. Türkçe Bitki Adları Sözlüğü, TDK Yay., Ankara. (**TBAS**)
- Bekçioğulları, F., 2006. Kazak Türkçesindeki Organ Adlarıyla İlgili Deyimlerin Türkiye Türkçesine Aktarımı, (Dan. Mustafa Tanç). T:C. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. (**KOAD**)
- Beydili, C., 2003. Türk Mitolojisi – Ansiklopedik Sözlük, Yurt Kitap-Yayın, Ankara.
- Budunbilim Terimleri Sözlüğü 1973. TDK Yay., Ankara. (**BOTS**)
- Caferoğlu, A., 1968. Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, TDK Yay., İstanbul. (**EUTS**)
- Clauson, S. G., 1972. An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth- Century Turkish, Oxford. (**PCT**)
- Çoban, V. R., 2012. Türk Mitolojisinde Kötülük Tanrısı Erlik'in İnanıştaki Yeri, Tasviri ve Kökeni, Simitçay Dergisi, s.2, Aralık.
- Değer, M. B. 2012. Anadolu'da Evren (Evrân) İnanışı ve Bu İnanışın Kökenleri, International Journal of Social Science, Volume 5, Issue 2 (April), p.75-81. (**AEİ**)
- Devellioğlu, F., 1978. Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat, Aydın Kitabevi. (**OTA**)
- Doğan, A., 2011. Osmanlı Türkçesi Sözlüğü, Akçağ Yay., Ankara. (**OTS**)
- Doğan, M., 1994. Büyük Türkçe Sözlük, Ülke Yay., 10. Baskı, İstanbul. (**BTS**)

⁵ Tanınmış masal Hansel ve Gretel, fakir bir oduncunun çocuklarıdır. Oduncunun karısı (bazen çocukların annesi, bazen de üvey annesi) aç kalmaktan korktuğu için eşini çocukları ormana götürüp bırakmaya razı eder. Planı duyan Hansel ve Gretel, eve dönüş yolunu bulabilmek için beyaz çakıl taşları biriktirir. Çocuklar geri dönünce anneleri babayı bir kez daha aynı şeyi yapmaya razı eder. Ama bu kez çocukların yol işaretlemek için ellerinde sadece ekme kırıntıları vardır. Maalesef orman hayvanları kırıntıları yer, böylece Hansel ve Gretel kaybolurlar. Bir cadının eline düşerler. Birçok eziyette ve mücadelelerden sonra cadının evindeki mücevherleri alan çocuklar babalarının evine dönerler ve o günden sonra aileleriyle birlikte hep mutlu kalırlar.

- Doğru, A. ve Kaynak, İ., 1991. Gagauz Türkçesinin Sözlüğü, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara. **(GTS)**
- Eckmann, J., (Çev. Günay Karaağaç) 1988. Çağatayca El Kitabı, İÜ Edebiyat Fk. Yay., İstanbul. **(ÇK)**
- Ersevım, İ., 2013. Yılan (Mitoloji'de Sanat ve Edebiyat'ta www.ismailersevım.com (02.08.2013) **(İE)**
- Gabain, A. V., (Çev. Akalın, Mehmet) 1988. Eski Türkçenin Grameri, TDK Yay., Ankara. **(ETG)**
- Gen, S., 2009. Harezmi Türkçesinden Kazakçaya Hayvanlarla İlgili Söz Varlığı, (Dan. Prof. Dr. A.D. Abık), Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana. **(HTKH)**
- Gökbilim Terimleri Sözlüğü 1969. TDK Yay., Ankara. **(GTS)**
- Gülensoy, T., 2007. Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü, TDK Yay., Ankara. **(KBS)**
- Hamilton, J. R., (çev. Vedat Köken) 1998. İyi ve Kötü Prens Öyküsü, TDK Yay., Ankara. **(İKPÖ)**
- Hamzayev, M.Y., vd., 1962. Türkmen Dilinin Sözlüğü, Türkmenistan İlimler Akademiyası Dil Bilimi İnstitüsü, Aşgabat (TDS).
- Karahan, A., 2013. Codex Cumanicus'ta Hayvan Adları, Turkish Studies, Volume 8/1 Winter, s. 1839 – 1865. **(CC)**
- Karakurt, D., 2012. Türk Mitolojisi Ansiklopedisi, e-kitap. (07. 2013)
- Karamanlıođlu, A. F., 1989. Gülistân Tercümesi, TDK Yay., Ankara. **(GT)**
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü (Ed. Prof. Dr. A. B. Ercilasun) 1991. KB Yay., Ankara. **(KTLS)**
- Qazaq dâstürlü mâdeniyetiniñ entsiklopediyalıq sözdigi 1997. A. Quralulı, Sözdik – Slovar. **(QDMES)**
- Qazaq SSR Ğılım Akademiyası Til men Ädebiyet İnstitütü 1959. Qazaq Tiliniñ Tüsindirme Sözdigi, I. Tom, A-K, Almatı. **(QTTS)**
- Kenesbayev, I. 1977. Qazaq Tiliniñ Frazologiyalıq Sözdigi, Qazaq SSR Ğılım Akademiyası Til Bilimi İnstitütü, Almatı. **(QTFS)**
- Kırkkılıç, A., 1999. Lehçetü'l-Lügat, TDK Yay., Ankara. **(LL)**
- Kurban, İ., 1995. Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü, TDK Yay., Ankara. **(YUTS)**
- Küçüker, P., 2010. Lügat-i Müşkilât-ı Eczâ'da Türkçe Bitki Adları, Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Volume 3/11, Spring, s. 401-415. **(LMETBA)**
- Meredov, A. ve Ahallı, S., 1988. Türkmen Klassığı Edebiyatının Sözlüğü, Aşgabat. **(TKES)**
- Naskali, E. G., 2007. Hakasça-Türkçe Sözlük, TDK Yay., Ankara. **(HTS)**
- Oraltay, H., vd. 1984. Kazak Türkçesi Sözlüğü, TDAV, İstanbul. **(KTS)**
- Orkun, H. N., 1987. Eski Türk Yazıtları, TDK Yay., Ankara. **(ETY)**
- Orta Öğretim Terimleri Kılavuzu 1963. TDK Yay., Ankara. **(OÖTK)**
- Orozobaev, M., 2012. Kırgız Halk İnancı ve Halk Hekimliği Uygulamalarında Yılan, Karadeniz, S.15 (Güz), Ankara. **(KHİ)**
- Osmonova, C., Konkobayev, K., Caparov, Ş., 2001. Kırgız Tilinin Frazologiyalıq Sözdüğü, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları, Bişkek. **(KTFS)**
- Ögel, B., 1971. Türk Mitolojisi-I, Ankara.
- Öztek, Z., 1992. Halk Dilinde Sağlık Değişleri Sözlüğü, TDK Yay., Ankara. **(HSDSDS)**
- Özbekistan SSR Fänlär Akademiyası A.S. Puşkin Nâmidägi Til vâ Ädebiyât İnstitütü 1981. Özbek Tilining İzahlı Lugati, Moskva. **(ÖTİL)**
- Özönder, S. B., 1998. Üç İtigsizler, TDK Yay., Ankara. **(Üİ)**
- Pröhle, W., (Çev. Prof. Dr. Kemal Aytac) 1991. Karaçay Lehçesi Sözlüğü, Kültür Bakanlığı, Ankara. **(KLS)**

- SSR Fännär Akademiyese Kazak Filialı Galimcan İbrahimov İsemendäge Tel, Ädäbiyet häm Tarih İnstitutı 1977. Tatar Teleneñ Añlatmalı Süzlege I – III, Tatarstan Kitap Nəşriyatı, Kazan. (**TTAS**)
- Şahin, H., 2007. Cāmiü'l-Fürs Örneğinde XVI. Yüzyıl Bitki İsimleri, *Turkish Studies*, Volume 2/2 Spring, s. 570 – 602. (**CFÖ**)
- Şeyh Süleyman Efendi 1291. Lugat-i Çağatay. (**LÇ**)
- Şemseddin S., 1317. Kāmūs- ı Türki, Çağrı Yay., İstanbul. (**KT**)
- Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü I-VIII, TDK Yay., Ankara, 1963-1977. (**Ta. S**)
- Tatarça-Törekçä Süzlek 1997. Kazan - Meskev. (**TaTS**)
- Tavkul, U., 2000. Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü, TDK Yay., Ankara. (**KMTS**)
- Taymas, A., (). Kırgız Türkçesi Sözlüğü, TDK Yayınları, Ankara. (**Kır.TS**)
- TDK, Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, (17.08.2013) http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&view=atasozleri
- Tekin, Ş., 1976. Maytısimit, Atatürk Üniversitesi Yay., İstanbul. (**M**)
- Tekin, T., 1995. Türkmençe Türkçe Sözlük, Simurg, Ankara. (**Trk-TS**)
- Tekin, T., 2004. Irk Bitig (Eski Uygurca Fal Kitabı), Öncü Kitap, Ankara. (**İB**)
- Toparlı, R., vd., 2007. Kıpçak Türkçesi Sözlüğü, TDK Yay., Ankara. (**Kıp.S.**)
- Türk Dil Kurumu 2005. Türkçe Sözlük, Ankara. (**TS**)
- Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü I-XII 1965. TDK Yayınları, Ankara. (**DS**)
- Uçar, İ., 2013. Türkiye Türkçesinde Hayvan Adlarından Türetilmiş Bitki Adları, *TEKE Dergisi*, sayı: 2/1, s.1-19. (**HATBA**)
- Uğurlu, S., B., 2008. “Çağdaş Türk Edebiyatında Şahmeran İmgesi: Arketipsel Bir Yaklaşım”, 38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi) 10-15 Eylül 2007 – Ankara. Bildiriler: Edebiyat Bilimi Sorunları ve Çözümleri, Cilt:4 (Yayına Hz. Zeki Dilek, vd.) Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanlığı: 1691-1718.
- Uygur Tiliniñ İzahlıq Luğati 1990. Milletler Neşriyatı. Şincañ Uygur Aptonom rayonluq milletler Til-yazıq Hizmeti komiteti luğat bölümi tüzgen.) (**UTİL**)
- Yöndemli, F., 2006. Hayat Ağacı, Ejder, Yılan; Nüve Kültür Merkezi Yay., Ankara.
- Zeyneş İ., Gümüş, M., 1995. Türkçe Açıklamalı Kazak Atasözleri, engin yay., Ankara. (**TAKA**)